

Julgranskulor, som i norra Sverige även kallas "pumlor", kom först som en importvara från Tyskland. De var inspirerade av äpplets form och kunde vara antingen helrunda eller imitera frukter eller andra figurer. I svenska dagstidningar omtalas julgranskulor från 1860-talet och framåt.

När det färglitografiska trycket slog igenom på 1800-talet kom en flodvåg med dekorativa trycksaker. För en billig peng kunde nu tomtar, änglar, bockar och allehanda julmotiv pryda både granen, smällkarameller och andra föremål.

Mor och barn klär julgranen med flaggspel, smällkarameller och kristyränglar, 1936.

FOTO: ANDERS KARLSSON/VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM

Julpynt EN LEVANDE TRADITION

Julen är otänkbar utan sitt pynt. Men varför är det så och varifrån kommer de olika traditionerna? En återblick på julpyntets historia ger oss spännande ledtrådar till livet förr och inspiration till att dekorera mera.

TEXT SVANTE HELMBAEK TIRÉN | FOTO LINDA ROMPPALA

I halmkronorna kunde man excellera i hantverks-skicklighet. De kunde även kombineras med andra material som textil och papper och bli en riktig blickpunkt i julfirandet. Den här är tillverkad av Ann-Marie Axelsson i Öppland.

FOTO: SKANSEN

Lingen annan högtid ägnas så mycket omsorg om dekorationer som julen. Förutom julgranar och julkransar finns en nästan oöver-skådlig variation av pynt, som vi fortsätter att ta fram – år efter år. Nya trender tillkommer, men det är fortfarande det traditionella julpyntet som dominerar.

Trots att julens dekorationer är så folkära är deras historia ganska okänd. Faktum är att det exakta ursprunget till mångt pynt ofta är svårt att klargöra. I alla tider har det också funnits lokala traditioner parallellt med mer utbredda seder och bruk. Klart är att dekorationer och hantverk alltid haft stor betydelse för julen.

För att söka rötterna till julens gestaltning måste vi gå tillbaka ända till förkristen tid. Även då höll man fest till gudarnas ära under vinterns mörkaste tid. När kristendomen infördes omfor-

made man helt enkelt en redan existerande högtid till att i stället handla om Jesu födelse. En sed som levde kvar från den fornnordiska tiden ända in på 1800-talet var att täcka stugans golv med halm.

Dels skyddade den från kylan som sipprade in genom golvspringorna, dels ansågs halmen ha en symbolisk funktion för rik skörd. Dessutom fungerade halmen utmärkt som extra sovplats för gäster. Och inte bara levande gäster – enligt en gammal föreställning kom nämligen döda släktingars andar på besök kring julen. Den mjuka halmen var ett sätt att visa dem vördnad och gästfrihet.

En av årets högtidligaste stunder var när stugan fylldes av den friska halmduften – då visste man att julen var här. I dag lever seden med julhalm kvar i de dekorationer av halm, som fortfarande är vanliga i våra hem kring jul – inte minst julbocken, som även den har ursprung i asatron, men också

julgranspynt och hemtillverkade halmkronor.

Julgranen går att spåra tillbaka till 1400- och 1500-talets Tyskland. Där blev den tidigt en symbol för den protestantiska tron, det sägs att självaste Martin Luther hade julgran. Inom den katolska kyrkan däremot var man länge skeptisk till granen, i Vatikanen dröjde det ända till 1982 innan granen fick vara med i julfirandet!

DEN FÖRSTA UPPGIFTEN om en julgran i Sverige är från 1741 då familjen Wrede-Sparre på Stora Sundby i Södermanland hade en julgran klädd med äpplen, saffranskringlor och vaxljus. Det dröjde dock till 1800-talets andra hälft innan granen fick större spridning, men till slut fanns den verkligen i var mans hem – om så bara en liten bordsgran. En numera ovanlig variant av julgranar var de som hängdes från taket i stället för att stå på golvet. Då sparade man utrymme samtidigt som den såg ståtlig ut, där den tronade högt i rummet.

Att lägga gran- och enris på förstukvist eller gödselstacken är däremot en mycket gammal sed. Enligt folktron var det ett sätt att hålla oknytt och onda makter borta. Men det var också prydligt och välkommande med det gröna riset framför dörren.

Även textilier spelar en viktig roll under julen. I dag tänker vi kanske mest på juldukar, men förr kunde textilerna klä både väggar och tak för att skapa den rätta julstämningen. Varje landskap hade sina egna traditioner, i Sydsverige var det till exempel vanligt att ”dra stugan”, att hänga upp målade väggbonader med bibliska motiv eller vävda textilier i taket och på väggarna – ju mer textilier, desto högre status. Ingen möda sparades för att med textiliernas hjälp skapa en ombonad och festlig stämning. Det finns exempel på att kvinnorna på gården lät sina finaste sjalar ingå i upphängningen. I en mörk liten stuga måste textiliernas lyskraft ha varit en alldeles särskilt festlig upplevelse.

EN HEL DEL av gamla tiders julpynt fick gärna vara ätbart. Inte minst julgranens, som precis som på Stora Sundby var sådant som frestade gommen; allehanda söta bakverk, nötter, karameller och annat gott. En numera utdöd tradition var att tillverka små figurer av mjöldeg som torkades och målades. En annan favorit var äpplen, som dock inte alla hade råd med. Från ett fattigt stathem i Färgelanda i Dalsland berättas att ”...Mor visste på råd, potatis lindades in i silkespapper och fick således tjänstgöra som äpplen som hängdes upp i granen. Detta glädde små →

Målade trästakar är vackra – men håll dem under noggrann uppsyn medan ljusen brinner.

Tomtegubbar i rött har varit en av julens storfavoriter sedan slutet av 1800-talet.

Den finaste slagtröskade råghalmen skulle användas till att täcka golvet inne i stugan. I halmen kunde man leka och stoja – och förstås tillverka halmfigurer. Det här fotografiet är taget i Herrljunga i Västergötland år 1904, då seden med julhalm egentligen redan försvunnit sedan länge.

FOTO: GUSTAF EWALD/VÄNERSBORGS MUSEUM

En del julpynt har långa historiska rötter, julbocken kan ledas ända tillbaka till asatron.

En praktisk lösning för att spara golvyta var att fästa julgranen i taket. Foto från tidigt 1900-tal.

Förr var äpplen en av de viktigaste dekorationerna i juletid.

Halmfigurer hör julen till. De är en rest från tiden då just halmen var ett särskilt symboladdat inslag i julfirandet.

Några kvinnor går på kurs i tillverkning av halmprydnader i december 1948.

”En av årets högtidligaste stunder var när stugan fylldes av den friska halmdoftan”

barnaögon”. Klasskillnaderna visade sig även i julpyntet.

Att köpa färdigt julpynt var en tämligen okänd företeelse före 1800-talet. Men med industrialismen öppnades dammluckorna för den flod av kommersiellt julpynt som än i dag fyller butikerna. Till en början var det förstas främst ett fenomen i städerna och för de bättre bemedlade, i torp och gårdar var man länge hänvisade till det man kunde göra själv. Men undan för undan spreds fabriks-tillverkat pynt även ut till stugorna och julfirandet började följa samma ideal i staden och på landet.

JULGRANSKULORNA AV GLAS började importeras från Tyskland kring mitten av 1800-talet och blev då omåttligt populära. Julgransglitter, även kallat änglahår, var en annan nyhet som slog igenom på 1880-talet. Trycksaker som bokmärken, utvikbara pappersrader och flaggspel kom vid ungefär samma tid och har förblivit stapelvaror inom julpyntet.

Med elektricitetens intåg på 1900-talet förändrades våra bostadsvanor och vårt julfirande. Elektrisk julgransbelysning och adventsljusstakar har i viss mån ersatt gamla tiders stearin- och vaxljus. Samtidigt är julen kanske det främsta exemplet på när vi inte vill vara moderna, utan tvärtom uppskattar levande ljus och gammeldags ting. Till och med ljusstöpning är fortfarande en populär sysselsättning kring julen för att komma in i den rätta stämningen.

I dagens mer sekulära samhälle kan pyntet vara så mycket mer än bara dekoration. Följer man pyntets historia ner till dess rötter upptäcker man fantastiska berättelser om livet förr, och att den mänskliga lusten att pryda och smycka alltid varit en kär följeslagare. Även de som levde i yttersta fattigdom ägnade stor omsorg till julens gestaltning, begränsningen i material och resurser sporrade i stället till enastående hantverksskicklighet.

En del av den här kunskapen bevaras på hembygdsgrändar och museer. Men alla har något att hämta i julpyntets historia. Titta på gamla bilder, rota långt ned i loppisåldorna, ta fram halmen och låt kreativiteten flöda. Pyntet är roligt att tillverka, vårda och använda. Vi kan alla bidra till att hålla denna spännande kulturhistoria vid liv. ●

Mot slutet av 1800-talet blev julgranen allt vanligare. I enklare och trånga hushåll var mindre varianter som ställdes på bord vanliga. Pyntet skulle gärna vara ätbart, exempelvis äpplen och kringlor. Vykort efter målning av Carl Hedelin (1861-1894).

Tidningen "Jultomten" från 1909 med en samiskt inspirerad tomte på omslaget, målade av Johan Tirén (1853-1911).

De äldsta kulorna är gjorda av folierat glas, som ger extra fin lyster.

Trästake i form av en julkrans med kottar på svarvad fot.

Även det minsta lilla pyntet gör skillnad, här guldfärgat med rött tråd.

Glöm inte att pynta i köket! Hemma hos direktör Ragnar Fredriksson i Uppsala sparade man inte på dekorationerna, som pryder nästan varje vrå. Foto från 1929.